

XV међународни научни скуп
Српски језик, књижевност, уметност

Зборник радова

**МАЧКЕ: ЕКО(ПО)ЕТИКА У
КЊИЖЕВНОСТИ, ЈЕЗИКУ И
УМЕТНОСТИ**

Крагујевац, 2021.

Филолошко-уметнички факултет
XV међународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност*
(округли сто *МАЧКЕ: ЕКО(ПО)ЕТИКА У КЊИЖЕВНОСТИ, ЈЕЗИКУ И*
УМЕТНОСТИ)

(Крагујевац/Драча, 6. јул 2021.)

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Председник

Мр Зоран Комадина, редовни професор

Пошћпредседник

Др Милош Ковачевић, редовни професор

Др Драган Бошковић, редовни професор

Чланови

Др Владимир Поломац, ванредни професор

Др Часлав Николић, ванредни професор

Др Бранка Радовић, редовни професор

Др Биљана Мандић, ванредни професор

Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор

Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор

Др Катарина Мелић, редовни професор

Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор, Универзитет „Г. д
Анунцио”, Пескара, Италија

Др Анђелка Пејовић, редовни професор, Филолошки факултет, Београд

Др Ала Татаренко, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета
„Иван Франко”, Лавов, Украјина

Др Зринка Блажевић, ванредни професор, Филозофски факултет, Загреб,
Хрватска.

Др Миланка Бабић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет
Источно Сарајево, Босна и Херцеговина

Др Михај Радан, редовни професор, Факултет за историју, филологију и
теологију, Темишвар, Румунија

Др Димка Савова, редовни професор Факултет за словенску филологију,
Софија, Бугарска

Др Јелица Стојановић, редовни професор Филозофски факултет, Никшић,
Црна Гора

Филолошко-уметнички факултет

**МАЧКЕ: ЕКО(ПО)ЕТИКА
У КЊИЖЕВНОСТИ,
ЈЕЗИКУ И УМЕТНОСТИ**

Уредници

Др Никола Бубања, ванредни професор
Др Драган Бошковић, редовни професор
Др Милош Ковачевић, редовни професор

САДРЖАЈ

Никола М. Бубања

МИРИСНА МАЧКА И ЗНОЈАВЕ РУЖЕ: О ЧЕТИРИ СТИХА ЦОНА ДАНА / 9

Ђорђе Р. Радовановић

Часлав В. Николић

ПУТОВАЊЕ ЈЕДНЕ МОДЕРНИСТИЧКЕ МАЧКЕ ИЛИ: ЗАШТО МАЧКЕ
(ЈОШ УВЕК) ЋУТЕ? / 21

Нађааша П. Ракић

Јелена Н. Арсенијевић Миширић

МАЧАК У ЧИЗМАМА – ОД ВЕЛИКОГ ГОСПОДИНА ДО ЗАГОВОРНИКА
СКРОМНОСТИ / 43

Александра Д. Матић

Ана С. Живковић

МАЧКЕ У УСМЕНОЈ ПРОЗИ И ДОСИТЕЈЕВИМ БАСНАМА / 61

Оља С. Василева

МАЧКА И ПЕСНИЧКА ТАЧКА / 79

Marija Panić

LES FÉLINS DANS LES BESTIAIRES FRANÇAIS MÉDIÉVAUX ET DANS LA
TRADITION SERBE DU PHYSIOLOGUS / 95

Milica S. Stanković

OTHERNESS IN THE WORLD OF GOTHIC FICTION: THE SYMBOLIC
POTENTIAL OF EDGAR ALLAN POE'S "THE BLACK CAT" / 107

Томислав М. Павловић

Нађааша М. Милојевић

МАЧКА КОЈА, ДАКЛЕ, ЈЕСАМ: АНИМАЛИЗАЦИЈА ХУМАНОГ У КРАТКИМ
ПРИЧАМА UGLYPUSS И HAIRBALL МАРГАРЕТ АТВУД / 119

Андрија З. Анђонијевић

Биљана Р. Влашковић Илић

„МАЧИЈА ФИЛОЗОФИЈА” У ДРАМИ ПОРУЧНИК СА ИНИШМОРА
МАРТИНА МАКДОНЕ / 133

Данијела М. Јањић

Андријана М. Јанковић

МАЧКА: (ПО)ЕТИКА НА ОДАБРАНИМ ПРИМЕРИМА ИЗ ПАСКОЛИЈЕВЕ
ПОЕЗИЈЕ И БУЦАТИЈЕВОГ БЕСТИЈАРИЈУМА / 145

Анета Г. Тривић

Ирена М. Селаковић

РЕАЛНО И ИМАГИНАРНО КРОЗ ПРИЗМУ МАЧАКА У БОРХЕСОВИМ И
КОРТАСАРОВИМ ДЕЛИМА / 161

Светлана В. Стевановић

ИЗМЕЋУ ДИВЉАШТВА И НЕМОЋИ: СВЕ МАЧКЕ СУ ДИВЉЕ / 179

Александра З. Стојановић

НИЗ ЗЕЧЈУ РУПУ ДИСКУРСА: МАЧОР КАО ПРИВИД ЈЕЗИЧКЕ СЛОБОДЕ
У РОМАНУ АЛИСА У ЗЕМЉИ ЧУДА ЛУИСА КЕРОЛА / 193

Зорица Н. Младеновић

АРХЕТИП И ФИЛМ: СЛИКА ЦРНЕ МАЧКЕ У ТРИЈУМФУ ВОЉЕ И
МАТРИКСУ / 205

Milana Dodig

LA SYMBOLIQUE DES FELIDAE DANS LES ŒUVRES DE LA FONTAINE ET
DE BAUDELAIRE ET DANS LEUR TRADUCTION EN SERBE / 221

Нина. Ж. Манојловић

Аница Р. Радосављевић Крсмановић

АНАЛИЗА ПОПУЛАРНИХ ИНТЕРНЕТ МИМОВА О МАЧКАМА –
ПОСТИЗАЊЕ ЕФЕКТА ХУМОРА И ЗНАЧАЈ МАЧАКА / 249

Марија С. Раковић

ХРАНИТЕ ЊИХОВУ РАДОЗНАЛОСТ: ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ У РЕКЛАМАМА
ХРАНЕ ЗА МАЧКЕ / 267

Јелена М. Павловић Јовановић

Милан Д. Тодоровић

ВИШЕСЛОЈНОСТ ЛИКА МАЧКЕ У ГРАЂАНСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ
ЗА ДЕЦУ 19. ВЕКА: СЛУЧАЈ ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА ЗМАЈА И ЛУИСА
КЕРОЛА / 275

Бојана М. Вељовић

Тамара Н. Лушовац Казновац

МАЧКА У СРПСКОМ СТАНДАРДНОМ ЈЕЗИКУ И ЖАРГОНУ / 291

Александра Д. Ракић

Јулијана С. Деспиновић

О ГРАФОСТИЛИСТИЧКИМ ПОСТУПЦИМА У РОМАНУ МАЧКА У
КОФЕРУ БРАНИСЛАВА ЈАНКОВИЋА / 309

Даница Б. Милошевић

Никола М. Бубања

О ДУАЛИТЕТУ, ОДСУТНОМ РЕФЕРЕНТУ, А ПОНЕШТО И О МАЧКИ, У
РОМАНУ ГОШЋА ТАКАШИЈА ХИРАИДЕ / 325

Александра З. СТОЈАНОВИЋ¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности

НИЗ ЗЕЧЈУ РУПУ ДИСКУРСА: МАЧОР КАО ПРИВИД ЈЕЗИЧКЕ СЛОБОДЕ У РОМАНУ АЛИСА У ЗЕМЉИ ЧУДА ЛУИСА КЕРОЛА

Циљ рада јесте испитати појам дискурса у контексту моћи М. Фукоа. Део поретка дискурса јесте поштовање правила и поступање у складу са нормама и конвенцијама. Моћ дискурса састоји се превасходно у начину на који дискурзивне праксе регулишу понашање. Ми немамо утицаја на начин на који у дискурс улазимо, као што би сваки покушај да дискурс напустимо био безуспешан, јер би напуштање одређеног дискурса захтевало његову употребу. Деконструкционистички поступци, какве налаже Дерида, могу се препознати у овом роману у виду Мачора, који се јавља и нестаје попут трага, дајући Алиси лажну наду за могућношћу језичке слободе. Мачор, као ентитет који се јавља истовремено у свом присуству колико и у одсуству, представља привид слободе који Алиси указује на начин функционисања дискурса и немогућност његовог напуштања. Сам пад низ зечју рупу изједначиће се са уласком у дискурс, а Алисин даљи боравак у земљи чуда са нашим поступцима унутар њега.

Кључне речи: Л. Керол, *Алиса у земљи чуда*, Мачор Кезало, М. Фуко, моћ, дискурс, Ж. Дерида, деконструкција, слобода.

1. Моћ дискурса

Језик, чија употреба дефинише људски род, представља један од нама најближих, али истовремено и најзагонетнијих феномена. Од начина његовог настанка па све до употребе, теоретичари су настојали истражити принципе на којима је језик заснован. У прве теоретичаре језика може се сврстати и Платон, који је у свом делу *Кратил* (2008) промишљао појам репрезентације и именовања ствари. Битан однос на који нам овим дијалогом Платон скреће пажњу јесте однос језика и стварности. Питања овог односа садржана су у сукобу између натурализма и конвенционализма, односно оних који верују да је однос између имена и именованих ствари одређен споразумом и оних који верују да је релација реч — ствар по природи дата и да као таква осликава саму стварност. Како Платон наводи, именовање може вршити само особа којој је моћ дата, односно „законодавац” (Платон 2008: 21). Не може свако именовати ствари по свом нахођењу, као што не могу сви имати контролу над начинима грађења и употребе језика. Ако се оваква слобода дозволи „настаће

1 aleksandra.stojanovic@filum.kg.ac.rs

велика олакост, и било које име моћи ће да се примени на било коју ствар” (57). Већ овде можемо приметити принципе моћи на делу. Сам чин именовања, употреба језика а затим и однос који ће језик имати са светом око нас, увек је контролисан и ван домена наше моћи.

Још један од покушаја дефинисања и откривања механизма функционисања језика, јесте структуралистички покрет заснован на делу Ф. Д. Сосира. Наиме, он оспорава симплистичко схватање у коме се језик сагледава само као „једна номенклатура, то јест списак израза који одговарају исто толиком броју ствари” (Сосир 1969: 83). Лингвистички знак је, према Ф. Д. Сосиру, произвољан и не представља никакву везу са ствари на коју указује. Веза између језика и стварности потпуно је укинута у овом тумачењу. Самим тим однос између речи и ствари које оне обележавају отвара питања о томе ко има моћ одређивања значења у једном језику. Језик је сложен систем који често остаје непознат и људима који га свакодневно употребљавају. Оног тренутка када језик „почне да врши своју мисију и постане ствар која свакоме припада, надзор се губи” (94). Надзор над језиком успоставља се помоћу дискурса који се могу пронаћи у свакој сфери људског живота и делања.

У разматрању термина ’дискурс’ морамо се присетити да он није еквивалент ’језику’ нити треба да мислимо да постоји проста веза између дискурса и реалности. Дискурс не преводи просто реалност у језик; њега пре треба видети као систем који структурира начин на који перципирамо реалност. (Милс 2019: 51)

Дакле, дискурс има *моћ*² формирања наше перцепције стварности. Моћ дискурса је комплексна и треба је разматрати у контексту теорија контроле и моћи какве је успоставио М. Фуко. „Дискурси нису само скупови знакова који упућују на неки ’референцијални хоризонт’ готових ствари и садржаја, већ су и они *пракса* која систематски образује предмете о којима је реч” (Ристић 2018: 48). Док догађаји самостално постоје у реалном свету, наше тумачење тих догађаја одиграва се унутар дискурса и умногоме је одређено дискурзивним праксама.

М. Фуко (2019: 9) истиче да се „у сваком друштву продукција дискурса у исти мах контролише, селекује, организује и расподељује, и то извесним поступцима чија је улога да укроте моћи и опасности дискурса, да овладају његовим непредвидивим догађајима, да избегну његову тешку и опасну материјалност.” Сваки дискурс намеће одређени број правила која се односе на појединце који се у том дискурсу налазе.

2 У раду ћемо користити појам моћи онако како га је поставио М. Фуко. Моћ није нешто што се може физички поседовати и конкретно одредити већ она може доћи са свих страна. Моћ као појава може се пронаћи у свим сферама друштва и аспектима живота, а контрола коју та моћ омогућава креће се од контроле понашања у друштву па све до контроле језика. Под моћи М. Фуко не подразумева облик владавине коју једна група спроводи над другом, већ је моћ нешто што прожима читаво друштво, од чега се не можемо сакрити, баш попут дискурса.

Њихово кретање кроз дискурс је самим тим ограничено и контролисано. Поред рестрикција које дискурс намеће онима који се у њему нађу, такође уочавамо да „нико неће ући у поредак дискурса уколико не задовољи извесне захтеве или ако није, од почетка, квалификован за то” (24).

Ослобођен свих ритуалних елемената које је раније носио³, дискурс данас остаје нешто што намеће улоге и институционализује. Дискурс прожима сваку сферу људског живота и не постоји место где можемо од њега побећи. Често је и скуп неписаних правила која несвесно следимо. С. Милс (2019: 49) наводи пример студената на факултету који успевају да напишу есеј какав доликује високообразовној установи без претходно изречених правила и оквира за писање. Овакав низ структура и правила која управљају поступцима студената, за М. Фукоа представљао би дискурс.

Неки дискурси су отворени за све, док је другима приступ ограничен. Ова ограниченост дискурса, као и строга правила по којима се он успоставља, доводе се у везу са мањком слободе коју ми као говорници једног језика имамо. Човек не може сам одлучити како ће се изражавати већ је увек ограничен институцијом у оквиру које се налази. Језик и понашање одређени су захтевима дискурса који ригидно намеће принципе по којима се морамо понашати. Непоштовање тих принципа довешће до искључивања из друштва, како наводи М. Фуко да је био случај са лудацима и криминалцима⁴. Моћ дискурса је амбивалентна и не треба занемарити „међудејство у ком дискурс може у исти мах бити и оруђе и дејство моћи, али и препрека, камен спотицања, тачка отпора и полазиште за неку супротну стратегију. Дискурс преноси и производи моћ; он је појачава, али је и поткопава, излаже, чини ломљивом, и омогућује постављање препрека пред њу” (Фуко 2006: 114 — 115).

Л. Алтисер уводи појам интерпелације који нама може послужити у тумачењу начина функционисања дискурса. Наиме, овај појам односи се на начин на који се субјекти „производе” и на који им се одређује положај у друштву. Овај појам, иако је првобитно намењен за исказивање идеолошке позиције, може се применити на сам језик. Ми се „одазивамо” на интерпелацију самим прихватањем свог имена и језичких правила, као и правила поступања унутар неког дискурса.

3 У прошлости можемо пронаћи оно што је М. Фуко назвао „дискурским друштвима” која „имају задатак да чувају или да продукују дискурсе, како би их пустила да циркулишу у затвореном простору и да их дистрибуирају само према строгим правилима, тако да власници при том раздељивању не остану развлашћени.” (Фуко 2019: 25) Иако данас друштва у овој форми не постоје, можемо истаћи да се овакав облик контроле дискурса задржао.

4 М. Фуко у *Поретку дискурса* (2019) описује поступке који формирају и ограничавају дискурс. Правећи разлику између спољних и унутрашњих искључивања дискурса, М. Фуко издваја табуе, разликовање између лудака и „нормалних” и разлику између истинитог и неистинитог дискурса као спољне поступке, док под унутрашње убраја коментар, аутора, дисциплине и проређивање говорног субјекта.

Индивидуа је интјерпелирана као слободни субјекат како би се слободно предапа зайовестима Субјекта, то јест, како би (слободно) прихватаила своју пошчињеност, то јест, како би она сама учинила гестове и дела свог потчињавања. Субјект не постоје осим пуштем свој пошчињавања и за њега. (Алтисер 2009: 80)

Слобода се губи приликом овог процеса, при чему се сам чин уласка у дискурс врши тако да субјект тога није ни свестан. Дискурси „цртају карту онога што људи чине и мисле а да то и не знају” (Вен 2014: 45).

Како наводи Ж. Лакан, улазак у језик није могао бити постепен већ се десио одједном. Оног тренутка када смо упловили у језик ми смо ушли у симболички поредак и тиме постали део једног контролисаног система. Симболи толико потпуно владају човековим животом да се његова позиција, као и његови поступци у дискурзивном систему, одређују и пре његовог доласка на свет. „Лакан показује делотворност Поретка, оног Закона који још пре рођења вреба на свако дете, грабећи га чврсто од часа када први пут удахне ваздух да би му доделио место и улогу а тиме и наметнуту судбину” (Алтисер 2019: 37–38). Симболична јесте структура самог језика у коју треба да уђемо како бисмо постали субјекти чије се постојање уважава. „Значи, човек говори, али говори зато што га је симбол начинио човеком” (Лакан 1983: 59). Жижек дефинише симболички поредак као „неписани друштвени код” и „природу сваког бића говора” (Жижек 2017: 16). Симболичким поретком не можемо никада овладати, јер је он тај који нас контролише као марионете.

Улазак у симболично дешава се против воље субјекта и примећујемо да „када субјект говори, он је – а да тога и није свестан – напосто ’говорен’, неко ко није господар у властитој кући” (45). У оваквој ситуацији субјект тежи ка слободи, иако зна да је не може постићи заробљен у симболичном, стога машта о Реалном. Реално је место изворног јединства у коме свака потреба може бити задовољена. „И због тога што не постоји ништа одсутно или губитак или недостатак, у Реалном не постоји ни језик” (Клејгс 2019: 91). Реално, дакле, не може бити представљено унутар језика јер увек постоји с оне стране језика, као потпуно јединство и слобода. Субјект схвата да је Реално недостижно и стога „он коначно долази до спознаје да његово биће никада није било ништа друго до конструкција у његовој уобразиљи и да та конструкција подрива сву његову сигурност” (Лакан 1983: 29).

2. Покушај деконструкције дискурса

Поставља се питање да ли се позиција људи у дискурсу може сагледати као тамница или вртоглави пад коме нема краја. Како доћи до средишта структуре и да ли оно уопште постоји? На ова питања нам одговор пружа Ж. Дерида својим тезама о разиграном средишту, присутном одсуству и трагу. Када говоримо о центру, односно средишту неке структуре, можемо

парадоксално рећи да је „центар у структури и *изван* структуре” (Дерида 1990: 132). Наше иницијација у поредак дискурса може се сагледати као хаотично, нестабилно, померање знака пуно преиспитивања и промена. Оно што остаје фиксно јесте постојање самог средишта, јер „целокупна историја појма структуре [...] мора да буде мишљена као један низ замена средишта средиштем, као једно повезивање у низ одређења центра” (133). Ми никада не излазимо из дискурса, нити се можемо ослободити средишта већ само долази до његове замене. Приликом тих замена остаје се у оквирима дискурса, услед немогућности да се о дискурсу говори ван дискурса. Може доћи до његове промене, али ће наши језички избори и понашање увек бити условљени дискурсом у оквиру којег се налазимо, било да је то дискурс хуманистичких наука или неке друге институције.

Један од покушаја борбе против устаљеног и центрираног јесте, како Ж. Дерида наводи, деконструкција. Деконструкција није метода, нити примена правила, иако је теоретичари често тако представљају. Овај термин не треба бити схваћен као деструкција или поништење већ „у смислу истраживања седиментарних структура које обликују дискурзивни склоп, ту филозофску дискурзивност унутар које мислимо” (Дерида 2004: 52). Деконструкција не тежи уништењу полазне тачке већ да омогући игру означитеља и понуди решење које ће бити више отворено. Језик искључује тотализацију и омогућава поље игре која се састоји у бесконачној замени означитеља. „Игра је прелом у присутности. Присутност једног елемента је означитељска и изменљива референца, уписана у систем разлика и кретање једног низа. Игра је увек игра одсутности и присутности” (Дерида 1990: 152). Оваква игра јесте нада и покушај да се изађе из наметнутих оквира и истраже скривена значења, испитају двосмислености и дође до разумевања маргинализованих појмова. Руб је неопходан појам у деридијанској анализи јер нам пружа могућност измештања фокуса опажања и сагледавања ствари из другачије перспективе, тиме доприносећи игри значења.

Игра се данас враћа себи самој, бришући границу почев од које се веровало да је могућно управљати циркулацијом знакова, повлачећи са собом сва утврђена означена, свдећи све утврде, сва склоништа оне изван-игре која надзире поље језика. (Дерида 1975: 85)

Деконструкционистички поступак полази од утврђених структура, разиграва их, обрће и извлачи на површину нове означитеље који, за разлику од претходних, нису фиксни већ уживају у свом сталном кретању, нестајању и настајању. Игром би се могло назвати и „одсуство трансценденталне ознаке као неограничености игре” (Дерида 1976: 67). што указује на свестраност знака у деридијанској тези, при чему он може, колико год то деловало парадоксално, подједнако бити ограничен и бесконачан, присутан и одсутан. „Присутно у одсутном, одсутно у присутном, траг је знак за другог (нечијег проласка, на пример), белег његовог

уклањања (одласка), брисање пуноће ознаке (доласка)” (Милић 1997: 115). А. Бадију говори о Ж. Дерида као супротности ловцу. Док се ловац нада да ће свој плен стићи, Дерида жели да се трагање не заврши, да „бег неће престати да бежи” (Бадију 2014: 127). Ствар треба показати у њеном нестајању, измицању и непрекидном кретању. Наиме, тачка бега о којој се овде говори „јесте она тачка која, када је на месту, јесте изван места. Она је управо оно ван-место на месту” (127).

Дискурс је тај који врши контролу и затвара игру, ограничавајући значења и употребљиве структуре. Ж. Дерида истиче „да нема средишта, да оно може бити мишљено само у облику бивствујућег, да нема природног места, да није утврђено место већ функција, нека врста не-места у коме се одигравају до у недоглед замене знакова” (Дерида 1990: 134). Управо је то тренутак када све постаје дискурс који Ж. Дерида дефинише као „систем у коме средишно означено, било изворно или трансцендентално, никада није потпуно присутно изван система разлика” (134). Дискурс, у нашем случају дискурс западне метафизике, јесте центар који је чврсто утемељен у култури многих претходних епоха. Чак и када оспоравамо концепте западне метафизике, ми се служимо њеним појмовима и користимо њене дискурзивне праксе⁵. Не можемо изаћи из дискурса чак ни у покушају да га „срушимо”. Када се у разговору са Ј. Кристевом дотакне теме о напуштању језик западне метафизике, Ж. Дерида исказује да свакодневни језик није нимало невин ни неутралан већ је „језик западне метафизике и он у себи садржи не само знатан број различитих типова претпоставки већ и претпоставке неодвојиве од метафизике а које су, ако се на то обрати пажња, увезане у систем” (Дерида 2016: 31). Дакле, није могуће исказати никакав рушилачки став који већ на неки начин нема импликације баш онога што покушавамо да оспоримо. Дискурс се, стога, не може критиковати ван дискурса. Да бисмо „победили” дискурс и ослободили се његове контроле и моћи, морали бисмо бити у могућности да га прво напустимо.

Људи имају потребу за јединством језика у коме ће владати уређен систем са јасним центром. Парадоксално је што се истовремено јавља и жеља за потпуном језичком слободом, да не будемо спутани никаквим центром и оковани дискурсом, да нам се не намеће како ћемо говорити и чему ћемо писати. Језик не постоји по себи, не постоји по природи свог облика већ постоји само „у језику који се упорно и једино дискурзивно догађа” (Бошковић 2019: 33). Језик је суштински фрагментиран, раскомадан и нецеловит, а сваки покушај успостављања целовитости и контроле над

5 Пример који Ж. Дерида наводи у својој студији јесте пример знака. Знак је дефинисан као нешто што се састоји од означитеља и означеног, при чему означитељ упућује на означено и разликује се од њега. Ако се уклони та разлика између означитеља и означеног онда се сам појам означитеља мора избацити из употребе. Исход овакве ситуације парадоксална је ситуација у којој је „метафизичка редукција знака имала потребу за опозицијом коју је сужавала.” (Дерида 1990: 136)

њим биће дочекани неуспехом. У свом дискурзивном облику језик „не пресликава, он ствара, тумачи природу, он је успоставља” (34). Такав облик формира нашу перцепцију света. Наш однос према стварности дешава се посредством језика, где уочавамо фукоовски успостављен концепт моћи једног дискурса да конституише стварност. Ми нисмо ти који имају моћ над сопственим језиком, па чак ни над нашим уласком у њега. Дискурс нас контролише и ограничава, држи под контролом и чини послушним јединкама једног већег система. Ипак је наше „искуство света увек искуство наметања дискурса. Бити у свету значи бити обележен дискурсима” (Бадију 2014: 125–126). Дискурс нас производи, јер утиче на начин на који сагледавамо своју стварност и контролише наше поступке унутар друштвене заједнице. Дискурсом увек владају односи надзора, предрасуда, ограничења. После неуспелих покушаја деконструкције и ослобађања од контроле коју језик има над нама, не преостаје ништа друго него да дискурс заузме своју првобитну позицију моћи. Тако сваки дискурс изнова успоставља своју дискурзивност.

3. Пад низ зечју рупу

Наш улазак у симболички поредак може се изједначити са Алисиним падом низ зечју рупу, при чему немамо контролу над брзином којом пропадамо, нити над дестинацијом. Приликом овог неизвесног пада окружени смо мраком. Не можемо ни слутити шта нас чека на дну рупе све док у њу не ускочимо. И тако „Алиса улете у ту рупу одмах за њим (Белим зецом), уопште и не помисливши како ће из ње изићи” (Керол 2008: 8). Њен улазак био је непромишљен, а околности под којима би рупу могла напустити — загонетне. Када се у језички систем једном уђе, из њега се не може изаћи, јер су његове границе и дубине нама непознате. Алиса покушава да сагледа шта се налази у зечјој рупи, „али је био такав мрак да ништа није видела” (8), указујући на немогућност спознаје света без дискурса. Свет без дискурса би се, дакле, могао сагледати као потпуни мрак, јер је дискурс тај који формира нашу перцепцију стварности и регулише наше понашање.

„Доле, доле, доле ... зар том падању никада неће доћи крај?” (10) Можемо се довека питати када ће доћи крај и када ћемо се ослободити окова дискурса, али свака спекулација завршава се безуспешно. Краја нема. Из дискурса се не може изаћи. Док пропада низ зечју рупу Алиса губи осећај о времену и простору. Мисли јој лутају, прелазећи са једне теме на другу, у покушају да опет пронађе себи центар, неки ослонац током вртоглавог пада. Слично њеном покушају проналаска своје „географске ширине, или дужине” (10) ми желимо открити своју позицију и утврдити улогу у језичком координатном систему. Поред тежње за јединством и центрирањем, јавља се потреба за јасно дефинисаним позицијама и контролом над својим улогама.

Алисин пад низ зечју рупу јесте наш улазак у дискурс и боравак у њему. Сам пад представља начин на који се укључујемо у овај поредак, попут упливавања у непознато море, када морамо одмах запливати како се не бисмо удавили. Њен боравак у земљи чуда пун је деконструкционистичких поступака и покушаја стицања потпуне контроле над својим говором и поступцима, искључења наметнуте дискурзивне праксе и успостављања сопственог језика. Међутим, како дискурс има потпуну моћ, њега је немогуће избећи, чак и у земљи чуда и лудих чајанки. Током сусрета са Мартовским Кунићем и Шеширџијом, Алиса се мора придржавати њихових правила, ма колико њој такво понашање деловало сулудо и беспотребно. Њихово помахнитало понашање – мењање места за столом, мазање путера на сат, гледања на сат који не показује време – чинило је да се Алиса осећа нелагодно, али је она ипак прихватила њихов дискурс, не желивши да их увреди „неприкладним” понашањем. Без обзира на своје навике и претходна веровања, Алиса је учествовала у њиховим дискурзивним праксама и успоставила себе као део њиховог дискурса.

Сличну ситуацију можемо препознати и током игре крокета са краљицом. Читава игра у којој су „лопте јежеви, штапови живи фламинзи, а војници су морали да се пресамите и стоје на рукама и ногама да би начинили лукове” (87) Алиси делује хаотично и наизглед насумично. Правила, иако Алиси непозната, постоје и она су одређена од стране ауторитета, у овом случају краљице. „Изгледа да уопште немају нека одређена правила игре, а ако их и имају, нико их се не придржава ... и немаш појма како је незгодно што су сви предмети живи ... на пример, ено лука кроз који треба да протерам лопту ... шета се на другом крају игралишта ... и баш сада је требало да гађам Краљичиним јежом, али он је побегао кад је видео да мој јеж долази” (88). Дериџијански гледано, знак је у сталном покрету и ово кретање означитеља омогућава нам да, померивши центар, сагледамо ситуацију из другог угла. Деконструисањем игре крокета ми можемо покушати да се ослободимо наметнутих дискурзивних правила и да тиме успоставимо сопствену моћ. Међутим, сваки такав покушај ће, у овом случају, бити сасечен у корену краљичиним наређењем „Одрубите му главу!” (87).

Када Алиса стигне у земљу чуда, можемо уочити паралелу између мноштва врата различитих величина и једног златног кључа на столу са једне стране, и дискурса са друге стране. У језику је могуће споразумети се само уколико саговорници користе праве речи из језичког система, односно ако се означитељи поклапају. Алиса често промишља арбитрарност језичког знака, тежећи да себи објасни зашто је појединим стварима додељен баш тај назив који носе. Шишмиш, „знаш, то је готово исто што и миш ... одузмеш му шиш па остаје миш ... а може да буде и мишшиш” (11). Мора постојати договор који је прописао баш тог означитеља баш том означеном и јасна конценција која успоставља масовну употребу тог знака. Ситуације је иста и код дискурса, јер постоји

ауторитет који је поставио дискурзивне праксе и правила која се морају поштовати уколико неко жели да остане део те дискурсне заједнице. Као пример из академског дискурса можемо узети писање научног рада, при чему се морају поштовати етички принципи писања, техничке смернице, оквири научног истраживања, као и форма и циљеви научног рада. Сваки текст који се не уклапа у дати оквир, неће бити уважен у овој заједници.

4. Мачор као привид слободе

Својим падом низ зечју рупу Алиса је на тренутак увидела начин функционисања дискурса. Јавио се траг у виду Мачора, који јој је дао лажну наду и привид ослобођења. Мачор „ишчежава сасвим полако, почињући од врха репа и завршавајући се искеженим устима, која су још неко време лебдела у ваздуху пошто је остали део мачора сасвим ишчежао” (68). Мачор јесте знак који је истовремено одсутан и присутан. Док постепено нестаје, његове речи остају да лебде у ваздуху. Оно што он представља увек је присутно у траговима. Чак и када Мачор наизглед напусти Алису, његов кез остаје, упућујући на неограниченост игре, чак и на местима на којима то наизглед није могуће. Попут средишта које се стално помера, Мачор изазива Алису да покуша да успостави своју надмоћ над дискурсом и да се отргне наметнутим правилима гусенице, Шеширџије, краљичине игре крокета, итд. Пад низ зечју рупу представља улазак у дискурс, подједнако вртоглав и ван наше контроле. Појављивањем Мачора средиште се губи и креће Алисино преиспитивање знакова, путева и правила.

Нада да се дискурс може напустити инхерентна је сваком човеку. Тежња ка слободи и идеалном језичком систему готово је утопијска, а привид њеног остварења свеprisутан. Можемо приметити да и Алиса тежи том јединству: „Најпре морам опет да нарастем до своје праве величине – размишљала је Алиса лутајући шумом. – А затим да нађем пут у ону прекрасну башту. Мислим да ће тако бити најбоље” (42). Башта се у овом контексту може сагледати као језичка утопија у којој су сви ослобођени правила дискурса, у којој је језик потпун и транспарентан. Еденски врт, као првобитна утопија, може се довести у везу са баштом о којој Алиса машта и повратком на иницијално стање пре цивилизације, пре сазнања, пре правила, пре дискурса. Сматра да ће повратак у такво стање решити све њене проблеме и бити спас, како за њу, тако и за све људе.

Мачор чика Алису и наводи је на размишљање о појмовима дискурса, али његове речи, као и њени покушаји да се одупре, остају бескорисне. Није било могуће напустити дискурс. Алиса тражи од Мачора смернице у жељи да пронађе прави пут, односно пут који ће је одвести до слободе.

- Молим те, да ли би хтео да ми кажеш којим путем треба да одем одавде?
- То много зависи од тога куда хоћеш да одеш – одговори Мачор.
- Није ми баш стало куда ... поче Алиса.
- Онда ти је сасвим свеједно којим ћеш путем да кренеш – одговори Мачор.

Својим загонетним одговорима, који остављају простора за читавање значења која она жели, Мачор изазива Алису. Мачор јесте оно присутно у одсутном, траг који нас наводи на преиспитивање и померање значења од устаљеног центра. Он омогућава Алиси ступање у игру значења и брисање његове устаљене границе. Падом низ зечју рупу Алиса стиче јединствену могућност сагледавања ограничења дискурса, јер је тек са маргине могуће уочити недостатке система. Боравећи у центру, ми не можемо у пуном светлу сагледати и критиковати дискурс у коме се крећемо.

Иако изгледа доброћудно јер доноси са собом наду о бегу из поретка који нас контролише и ограничава, Мачор заправо представља опасност, јер није ништа више до илузије слободе. Привид ослобођења који нас може одвести на погрешан пут. Својом појавом Мачор подстиче мисли о недостижном поретку, о Реалном које је потпуно ослобођено граница дискурса. Како је Реално немогуће достићи, појава Мачора је назнака онога што не можемо имати и привид слободе коју суштински не можемо остварити.

„Мачор се само искези кад је виде.”

„Изгледа доброћудан, помисли Алиса, али је ипак имао *врло* дугачке нокте и много зуба, па јој се учини да треба да буде врло пажљива према њему.” (65)

Краљ захтева да се Мачор уклони јер представља претњу тренутном поретку дискурса. Он наводи људе на питања и прети да сруши устаљена правила. Ниподаштавањем власти, он прети да унесе неред. Стога, мачак је привид језичке слободе и могућности одабира пута и начина изражавања. Дискурсу западне метафизике, игра означитеља представља претњу јер тежи да сруши устаљене појмове. Померивши центар, траг оставља могућност читавања другог значења и формирања другог мишљења. „Целат је тврдио да не може одрубити главу, ако нема тела од којег би је одрубио” (91). Мачор представља оно ван језика, ван дискурса, ван симболичког поретка које се не може контролисати и везати правилима „игре”. Попут Реалног, мачору се не може прићи и он остаје недостижан, без обзира на нашу жељу за његовим открићем.

Ипак, Алиса се на крају враћа својој кући, свом свакодневном животу са устаљеним нормама и правилима понашања. Није успела да се избори за себе и достигне потпуну слободу у земљи чуда, јер је дискурс немогуће напустити. Колико год нам на тренутке делује да је могуће, сваки покушај вратиће нас на почетну тачку и указати на немогућност подухвата. Деконструкцијом покушавамо да успоставимо нови дискурс који ће бити слободнији, али убрзо увидимо да је немогуће то учинити ван оквира управо онога од чега бежимо. Дискурс као такав не може бити аутономан и пружити потпуну слободу.

Литература

- Алтисер 2009: *Идеологија и државни идеолошки апарати*, Лозница: Карпос.
- Алтисер 2019: Л. Алтисер, Фројд и Лакан, у: Д. Анић (ур.), *Увод у дело Жака Лакана*, Лозница: Карпос, 21–46.
- Бадију 2014: А. Бадију, *Мали џејни пантеон*, Лозница: Карпос.
- Бошковић 2019: Д. Бошковић, Књижевнопоетички облик (српског) језика, у: *Значај српског језика за очување српског културног идентитета. II, Српска књижевност као основа српског језика*, зборник радова са научног скупа „Српска књижевност као основа српског језика”, Вишеград: Андрићев институт, 31–41.
- Вен 2014: Р. Вен, *Фуко: као мислилац и као човек*, Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Дерида 1975: Ж. Дерида, Крај књиге и почетак писма, Зрењанин: *Улазница*, 46–47, Зрењанин, 84–104.
- Дерида 1976: Ж. Дерида, *О граматиологији*, Сарајево: Веселин Маслеша.
- Дерида 1990: Ж. Дерида, Структура знак и игра у дискурсу хуманистичких наука, у: *Бела Мишологија*, Нови Сад: Братство-јединство, 129–156.
- Дерида 2004: Ж. Дерида, Шта је деконструкција?, Нови Сад: *Златина гrega*, 37, Нови Сад, 52.
- Дерида 2016: Ж. Дерида, *Позиције*, Лозница: Карпос.
- Жижек 2017: С. Жижек, *Како читати Лакана*, Лозница: Карпос.
- Керол 2008: Л. Керол, *Алиса у земљи чуда*, Крагујевац: Лира.
- Клејгс 2019: М. Клејгс, Увод у Лакана, у: Д. Анић (ур.), *Uvod u delo Žaka Lakana*, Loznica: Karpos, 87–100.
- Лакан 1983: Ж. Лакан, *Сјиси*, Београд: Просвета.
- Милић 1997: Н. Милић, *АБЦ деконструкције*, Београд: Народна књига / Алфа.
- Милс 2019: С. Милс, Шта је дискурс?, у: Д. Анић (ур.), *Поредок дискурса*, Лозница: Карпос, 47–64.
- Платон 2008, Платон, *Кратил*, Београд: Отачник.
- Ристић 2018: Д. Ристић, *Границе дискурса*, Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Сосир 1969: Ф. Д. Сосир, *Општа лингвистика*, Београд: Нолит.
- Фуко 2006: М. Фуко, *Историја сексуалности*, Лозница: Карпос.
- Фуко 2019: М. Фуко, *Поредок дискурса*, Лозница: Карпос.

DOWN THE RABBIT HOLE OF DISCOURSE: THE CHESHIRE CAT AS AN ILLUSTION OF LINGUISTIC FREEDOM IN *ALICE IN WONDERLAND*

Summary

The paper aims to examine the concept of discourse in terms of Michael Foucault's notion of power, stemming from the idea that discourse is controlling. Being a part of discourse means following rules and acting in accordance with set norms. The power of discourse is primarily seen through the way in which our behavior is regulated by discursive practices. We do not have any control over the way we are integrated into discourse, just as we each attempt to free ourselves from it will be futile because escaping a certain discourse would require its use. A deconstructive analysis, as proposed by Jacques Derrida, places the disappearing Cheshire Cat in the position of a trace, giving Alice false hope in obtaining linguistic freedom. The Cheshire Cat, as an entity that is both absent and present, represents the illusion of freedom which leads Alice to discover the way discourse functions as well as the impossibility of escape. The fall down the rabbit hole may be seen as our entrance into discourse, and Alice's time in Wonderland as our actions within its limitations.

Keywords: L. Carroll, *Alice in Wonderland*, Cheshire Cat, M. Foucault, power, discourse, J. Derrida, deconstruction, freedom.

Александра З. Стојановић